

Тема 7. Соціальний ризик

7.1. Соціальна політика та її вплив на економічну і фінансову безпеку держави

7.2. Соціальні критерії та індикатори оцінки фінансової безпеки людини

7.3. Загрози фінансовій безпеці людини: соціально-економічні наслідки для суспільства

7.4. Стратегія соціально-економічного розвитку і фінансова безпека людини у контексті зміцнення економічної безпеки держави

7.1. Соціальна політика та її вплив на економічну і фінансову безпеку держави

Соціальна політика - це сукупність соціальних потреб людини, які вона має реалізувати в різних сферах свого життя і які повинні бути захищені з боку держави і суспільства.

Згідно Конституції України – «**Завдання соціальної політики**» - це діяльність державних та громадських інститутів, суспільних груп та окремих осіб, 'суб'єктів соціальної політики, спрямована на реалізацію соціальних потреб людини, що забезпечують її життєдіяльність та розвиток як соціальної істоти на основі відносин принципу соціальної справедливості при беззастережному дотриманні її громадянських прав та свобод».

Соціальна політика є функцією державної діяльності й відповідальності:

- за використання громадських ресурсів;
- за регулювання приватної діяльності;
- за підтримку приватно-індивідуальної та колективної поведінки з метою максимізації соціальної вигоди та умов життя населення.

Ключовим принципом у реалізації соціальної політики виступає забезпечення соціальної справедливості.

Соціальна справедливість – це соціально-психологічне сприйняття принципів і форм організації суспільства, що відповідає інтересам людей і соціальних груп, тобто узагальнена моральна оцінка суспільних відносин.

При визначенні соціальної справедливості найчастіше співвідносять із соціальною рівністю.

У науковій літературі мають місце чотири погляди на соціальну справедливість. Розглянемо найбільш відомі концепції справедливості чи справедливого розподілу доходів:

1. Егалітаристська концепція (фр. egalite —рівність) вважає **справедливим зрівняльний розподіл доходів**, тобто коли всі члени суспільства отримують рівні блага. Логіка міркувань тут така: якщо потрібно розділити визначену кількість благ між людьми, які однаково цього заслуговують, то справедливим був би розподіл порівну.

2. Другий концептуальний принцип – роулсіанський – пов'язаний з ім'ям Джона Роулса, сучасного американського філософа. На його думку, справедливою вважається така диференціація доходів, при якій відносна економічна нерівність припустима лише тоді, коли вона сприяє досягненню більш високого абсолютного рівня життя найбільш бідними членами суспільства

3. Третій концептуальний принцип – утилітарний – походить своїми коренями із вчення Ієремії Бентама, англійського економіста, основоположника доктрини утилітаризму. Бентам вважав, що головним завданням держави є забезпечення найбільшого щастя для можливо більшої кількості членів суспільства. Однак Бентам виходив із того, що функції корисності в різних людей неоднакові. Інакше кажучи, здатність до насолоди в результаті володіння якоюсь кількістю благ у кожної людини своя. Одержувати при цьому більшу частку суспільного багатства має той, хто корисніший для суспільства.

4. Четвертий концептуальний принцип – ринковий розподіл доходів припускає відповідність доходу кожного власника фактора виробництва граничному продукту,

отриманого від даного фактора. Соціальна справедливість при цьому встановлюється ринком і його регуляторами. Таким чином, у цьому випадку припустима значна нерівність при розподілі доходів.

Рівень економічного розвитку країни визначає рівень і масштаби споживання, а значить багато в чому й умови формування потреб людей.

Реалізація принципу соціальної справедливості у суспільстві означає, що при цьому здійснюється справедливий розподіл:

- діяльності, доходів, праці;
- соціальних благ (прав, можливостей, влади, винагород, визнання);
- рівня та якості життя;
- інформації та культурних цінностей.

В умовах розвинутої ринкової економіки існують два **напрямки соціальної політики держави**:

1. Соціальне вирівнювання через розподіл доходів.
2. Забезпечення соціальних гарантій за нормальних умов життя.

Слід зауважити, що одним з основних напрямків соціальної політики, що відбиває її ринкову специфіку є **політика доходів населення** (життєвий рівень, споживчий кошик, добробут) . Все це є основою для забезпечення фінансової безпеки людини у демократичному суспільстві

Важливим критерієм та умовою забезпечення економічної і фінансової безпеки людини й суспільства в цілому, його соціальної стабільності є соціальні гарантії. Без перебільшення можна стверджувати, що високий рівень соціальних гарантій – основа суспільного добробуту й кінцева мета фінансової політики держави. Держава повинна гарантувати кожному громадянину соціальні гарантії, що повинні здійснюватися за такими напрямками.

Рис. 3.1. Види соціальних гарантій

Державні соціальні гарантії - встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного за забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, установлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму. Державні соціальні стандарти гарантують фінансову безпеку кожному громадянину.

Гарантувати фінансову безпеку кожної людини і громадянина, сім'ї і суспільства в цілому – це значить підтримувати соціальну стабільність, соціальний баланс в суспільстві. Балансування може бути досягнуте шляхом моніторингу основних індикаторів, регулювання факторів, своєчасного виявлення, попередження та нейтралізації загроз соціальній безпеці.

Основні державні соціальні гарантії встановлюються законами з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень.

До числа основних державних соціальних гарантій включаються:

- мінімальний розмір заробітної плати;
- мінімальний розмір пенсії за віком;
- неоподатковуваний мінімум доходів громадян;
- розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат.

Основні державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими за прожитковий мінімум, установлений законом.

7.2. Соціальні критерії та індикатори оцінки фінансової безпеки людини

Фінансова безпека кожної людини багато в чому залежить від загального стану економіки та фінансової політики, що проводиться в державі.

Забезпечення фінансової безпеки України вимагають об'єктивного і всебічного моніторингу соціального становища населення в цілому і окремих його складових частин з використанням індикаторів фінансової безпеки, які б повно і всебічно відображали соціальне становище суспільства і своєчасно сигналізували про ситуації, коли фактичні та прогнозні параметри соціального розвитку відхиляються від порогових значень критеріїв фінансової безпеки і потребують спеціальних заходів щодо виведення держави із зони ризику.

Основним критерієм оцінки ефективності соціальної політики і рівня життя населення та індикатором стану фінансової безпеки людини є **розмір оплати праці** (трудового доходу) працюючих. Але для ясності питання, потрібно звернути увагу на динаміку розміру встановленої законодавством мінімальної заробітної плати для працездатного населення, що дозволить сформулювати уяву про фінансову безпеку певної категорії громадян.

Таблиця 3.1.

Динаміка розміру мінімальної заробітної плати в Україні

№	Період	Мінімальна заробітна плата, грн.	
		місячна	погодинна
1	3 01.01.2015	1 218	7, 29
2	3 01.01.2016	1 378	8, 29
3	3 01.01.2017	3 200	19,34
4	3 01.01.2018	3 723	22,41
5	3 01.01.2019	4 173	25,13
6	3 01.01.2020	4 723	28,31
7	3 01.01.2021	6 000	36,11
8	3 01.01.2022	6 500	39,12
9	3 01.01.2023	6 700	40,46
10	3 01.01.2024	7 100	42,60
11	3 01.01.2025	8 000	48,00

За останні роки рівень мінімальної заробітної плати суттєво зріс, але чи означає це, що фінансова безпека людини є достатньою для повноцінного функціонування особи у суспільстві?

Динаміка зростання середньої зарплати знаходиться на межі пікових значень в історії України. Варто наголосити, показники середньої зарплати демонструють майже історичний максимум. Тобто динаміка показує якісні зміни та є позитивною не лише в кількісному значенні. І якщо зберегти динаміку, то до кінця року ми отримаємо історичний максимум по

зарплаті в Україні в доларовому еквіваленті. Так, йдеться про оцінку оплати в доларах, власне, як звикли вже повелюся в Україні – порівняльний аналіз із європейськими зарплатами на тлі масової трудової міграції. Що важливо, так це той факт, що одним з основних драйверів поточного зростання доходів став саме безвізовий режим. В українських роботодавців з’явилася конкуренція з польськими, і вони змушені були піднімати зарплати. І це, не дуже подобається українському великому бізнесу, який вперше за історію України зіткнувся з дефіцитом робочої сили.

Особливість нинішньої ситуації полягає у природності зростання доходів. Згідно з офіційними даними Держстату, середня номінальна заробітна плата штатного працівника підприємств, установ та організацій у березні 2024 року становила 15 433,98 грн, що у 2,2 раза вище рівня мінімальної заробітної плати (7 100 грн).

Рис. 3.2. Динаміка середньої заробітної плати у 1997-2023 роках

Заборгованість працівникам економічно активних підприємств на 1 січня 2021 року дещо зросла, і становила 1878,0 млн. грн. (101,5% у порівнянні з 01.01. 2020).

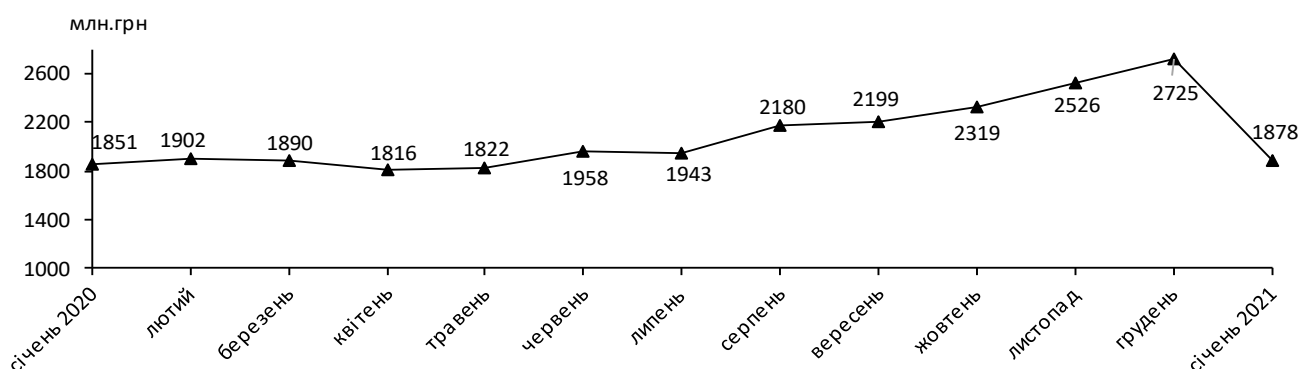

Рис. 3.3. Динаміка заборгованості з виплати заробітної плати на економічно активних підприємствах у 2020–2021 роках (на 1 число відповідного місяця)

Статистичні дані щодо заробітної плати штатних працівників за видами економічної діяльності у січні 2023 року показують найвищий рівень оплати праці у сфері фінансової та страхової діяльності, інформації та телекомунікації (ІТ). Середній рівень по Україні щодо оплати праці забезпечується в таких сферах: професійна, наукова та технічна діяльність;

промисловість, державне управління й оборона; транспорт, складське господарство та поштові послуги; гуртова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспорту.

Важливим моментом у забезпеченні фінансової безпеки населення є можливість людини на протязі працездатного віку мати відповідні для якісного рівня життя доходи, розумні і виважені витрати та здатність до формування заощаджень.

Заощадження – це частина доходу, що накопичується та призначена для задоволення потреб у майбутньому; в основі заощаджень лежить добровільне відкладання грошових коштів задля задоволення потреб, а саме забезпечення подальшого споживання або отримання додаткового доходу. **Заощадження населення** – це важливий економічний показник, що вимірюється перевищенням поточних доходів над поточними витратами.

Рішення громадян щодо розподілу свого доходу на витрати й заощадження, а також форми здійснення останніх безпосередньо позначаються на збільшенні економічних можливостей держави, що в результаті сприяє підвищенню добробуту людей.

Як свідчать дані рис. 3.5, протягом 2010–2021 рр. більш ніж 4/5 усіх доходів формується за рахунок заробітної плати, соціальної допомоги та інших одержаних поточних трансфертів (у 2021 р. їх було 32,5%), а лише близько 19,8% – за рахунок прибутку та змішаного доходу й доходів від власності. Таке співвідношення, з одного боку, свідчить про досить високу залежність добробуту населення від допомог та виплат з боку держави, а з іншого боку, підтверджує підвищення частки бідного населення, відсутність в Україні середнього класу, доходи якого більшою мірою формуються від власного бізнесу, об'єктів нерухомості, цінних паперів, майнових прав тощо.

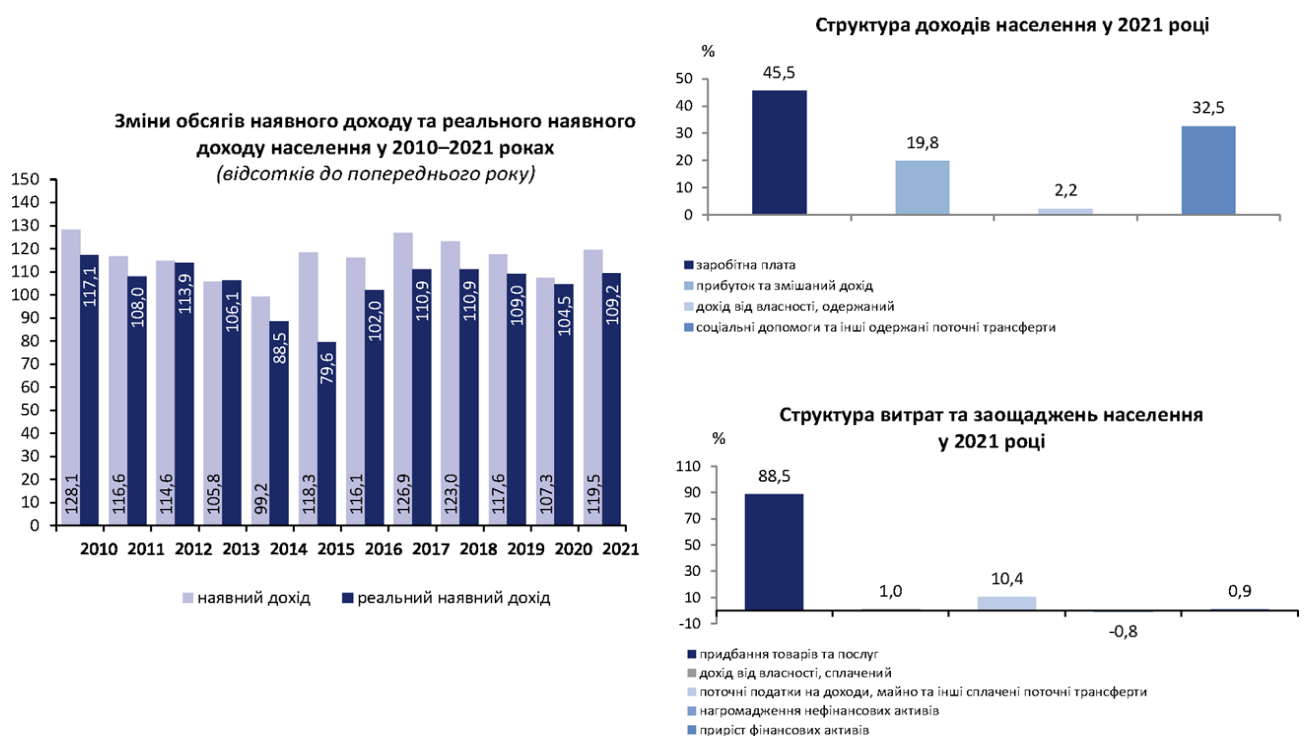

Рис. 3.5. Структура доходів населення

Мотивація населення до заощаджень характеризується і доходами і витратами.

Аналізуючи структуру сукупних витрат домогосподарств за 2021 р., можемо зробити висновок, що майже весь дохід сім'ї витрачається на споживання (88,5%), що стримує споживання інших послуг, отже, витрат на освіту, відпочинок, розваги, заощадження тощо. Це все приводить до зменшення добробуту домогосподарств, що впливає на неефективне формування та використання їх фінансових ресурсів, а відтак і на фінансову безпеку людини.

Якщо проаналізувати структуру та динаміку заощаджень населення, то можна дійти висновку, що заощадження населення мають тенденцію до збільшення, окрім позиції, яка стосується отриманих позик та заощаджень в іноземній валюті.

Сучасний механізм залучення заощаджень населення в процес економічного зростання в Україні характеризується такими особливостями: тоді як господарюючі суб'єкти здійснюють пошук доступних джерел фінансування інвестицій, значна частина заощаджень накопичується у формі національної та іноземної валюти.

З викладеного аналізу можна зробити висновок, що на фінансову безпеку людини впливають перш за все визначені законодавством соціальні гарантії. Вони захищають найбільш вразливі верстви населення. Фінансова безпека людини формується на базі соціальної та фінансово-економічної політики держави, що у свою чергу забезпечує формування належних доходів, обґрунтованих витрат та достатніх для якісного рівня життя заощаджень.

7.3. Загрози фінансовій безпеці людини: соціально-економічні наслідки для суспільства

Загрози фінансовій безпеці людини, які виходять із різних сфер суспільного життя або ж зароджуються, безпосередньо, у соціальній сфері, можуть стати каталізатором соціальних катастроф в залежності від темпів нарощування несприятливих тенденцій і процесів в соціальній структурі і відносинах суб'єктів, фінансовому забезпеченні життєдіяльності людей. Особливо руйнівними є загрози, спричинені політикою і економікою.

Можна прослідкувати ряд взаємозумовлених явищ сучасного суспільного життя, які демонструють логіку виникнення загроз в результаті непродуманих політичних рішень чи несподіваних, невиважених економічних перетворень:

- зменшення доходів;
- падіння рівня споживання;
- погіршення умов життя;
- погіршення стану здоров'я;
- злиденність.

Загрози фінансовій безпеці людини та соціальній безпеці суспільства.

1. По-перше, значну небезпеку суспільному розвитку створює такий соціальний феномен, як бідність, що залишається важкою економічною і соціальною проблемою суспільства. Найгіршим в цьому контексті є бідність дітей, що загрожує суспільству зниженням якості майбутніх поколінь і послабленням основних характеристик людського генофонду. В Україні явище бідності прямо пов'язане з економічними трансформаціями.

В умовах ринкових трансформацій набули стійкого характеру дві форми бідності: «стійка» та «плаваюча».

Стойка форма бідності пов'язана з тим, що бідність, як правило, породжує бідність. Низький рівень матеріального забезпечення призводить до погіршення здоров'я, декваліфікації, де професіоналізації, а врешті-решт до деградації. Бідні батьки відтворюють потенційно бідних дітей, що визначається їхнім здоров'ям, освітою, кваліфікацією.

Плаваюча форма бідності більш рідкісна, пов'язана з тим, що бідні, роблячи зусилля, розривають замкнуте коло і, адаптуючись до нових умов, відстоюють право на краще життя. Зрозуміло, що для такого стрибка потрібні не лише суб'єктивні, але й об'єктивні умови, створені суспільством. Поряд із традиційною бідністю (матері-одиначки, багатодітні родини, інваліди та пристарілі) з'явилися так звані «нові бідні». Це ті верстви населення, які за освітою та кваліфікацією, соціальним статусом і демографічним становищем ніколи раніше не належали до нижчих верств суспільства.

Поширення бідності в Україні обумовлює появу негативних демографічних тенденцій, масовий міграційний відплив економічно активного населення за межі країни, низький платоспроможний попит, що гальмує розвиток внутрішнього ринку та економіки в цілому. Існуючий рівень бідності уповільнює можливості для інтеграції України в Європейське співтовариство. Основною економічною причиною бідності є низький рівень заробітної плати у порівнянні з європейськими країнами.

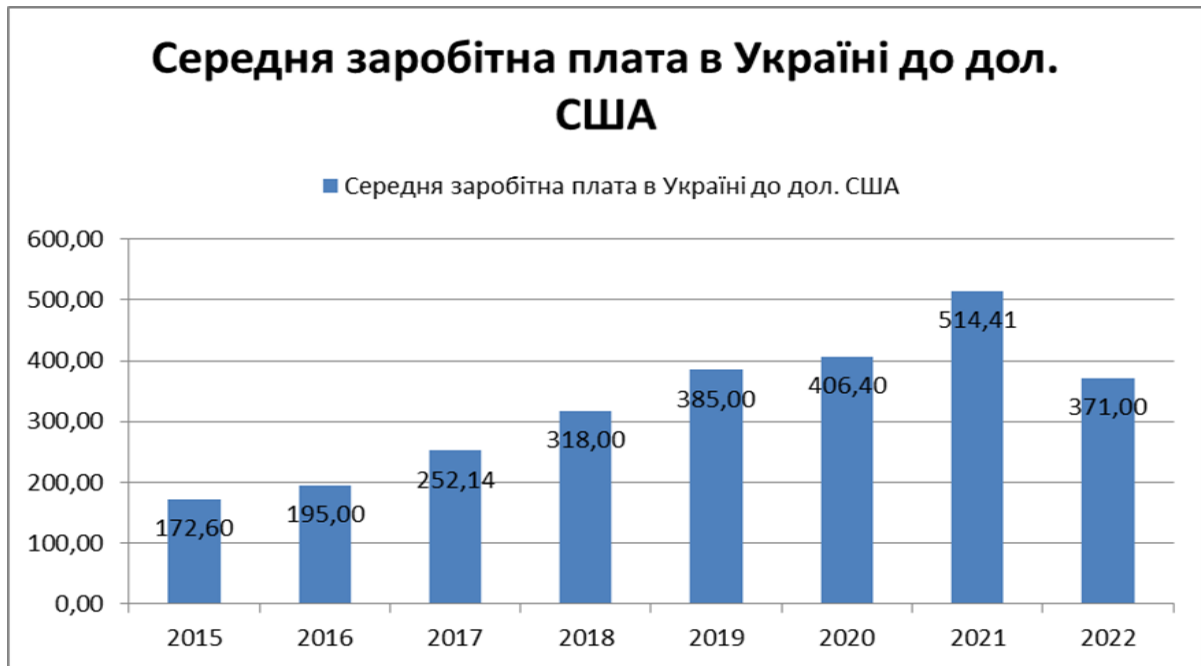

Рис. 3.6. Середня заробітна плата в Україні до дол. США

Стратегією соціальної політики є корінне вирішення системи соціальних проблем на конкретному історичному етапі розвитку суспільства.

2. По-друге, значним залишається різке розмежування населення за рівнем доходів між багатими і бідними та розшарування населення за рівнем грошових витрат. В Україні формується розподіл населення за доходами, характерний не для країн Європейського Союзу (наприклад, у Великобританії – 4,1 рази, Німеччині – 3,7 рази, Швеції – 2,7 рази), а для латиноамериканських країн, де основна частина населення концентрується в групі з низькими доходами, а розрив між багатими і бідними постійно зростає. Подальше розшарування населення може призвести до збільшення питомої ваги вкрай бідних, зростання масштабів застійної бідності, виникнення такого явища, як хронічна бідність.

3. По-третє, однією із суттєвих загроз фінансовій безпеці особистості є проблема безробіття в Україні.

4. По-четверте, як не парадоксально, але система пільг і допомог у вітчизняній практиці, нажаль, також створює певні загрози фінансовій безпеці особистості. Пільги, допомоги та субсидії поглиблюють диференціацію в доходах, а дані про кількість сімей, що одержують житлові субсидії, насправді засвідчують про неприпустиму для цивілізованої країни частку бідних і злиднених у складі населення

5. По-п'яте, викликає занепокоєння відсутність ефективної державної регіональної політики, що посилює диференціацію в рівнях соціально-економічного розвитку регіонів України і не сприяє використанню переваг територіального поділу праці, природно-ресурсного та трудового потенціалів регіонів. Зазначена ситуація провокує економічний сепаратизм окремих регіонів, що загрожує територіальній цілісності української держави.

6. По-шосте, до небезпечних соціальних загроз, які існують сьогодні в суспільстві, слід віднести також руйнування соціальної бази політичної стабільності, яка існувала раніше, а також науково-технічного й інтелектуального потенціалу, соціальні ускладнення в процесі приватизації. Поширення корупції та злочинності, зрощування кримінальних структур з підприємницькими колами, поширення соціальних хвороб (алкоголізм, наркоманія тощо). Всі вказані фактори ведуть до загострення соціальної напруженості.

Зниження фінансової безпеки людини ведуть до негативних соціально-економічних наслідків для суспільства. Бідність, безробіття, економічна та соціальна нестабільність, нездійсненність сподівань, крах планів інтенсивно розкручують процес маргіналізації (процес втрати колишніх соціальних зв'язків із неповним засвоєнням культурних, етичних цінностей нового соціального середовища) населення, в результаті якого з'являється стійкий

прошарок соціальних пауперів (бідняків, позбавлених засобів до існування) – наслідок наростання спадаючої соціальної мобільності. Так формується і зміцнюється соціальне дно: злиденні, що просять подання, безпритульні дорослі і діти, алкоголіки, наркомани, повії та ін.

Погіршення умов життя обумовлює зростання смертності з соціальних причин. Високим є рівень смертності з причин, пов'язаних зі споживанням алкоголю (отруєння алкоголем, хронічний алкоголізм, алкогольний психоз і т.ін.). Зростання кількості споживання алкоголю можна охарактеризувати як алкоголізацію суспільства.

Феномен бідності спричинює зростання випадків самогубства (суїциду). Дані соціологічних досліджень свідчать, що у підлітків змінюються життєві орієнтири – падає авторитет робітничих професій, знань, науки. Знижується прагнення отримати не тільки вищу освіту, а й освіту взагалі.

Зубожіння населення було і залишається одним із чинників, що обумовлюють дефіцит фінансового капіталу, який гальмує подолання кризи неплатежів та інвестиційну активність. Знецінення заощаджень населення через гіперінфляцію перших років реформи, недовіра до уряду, різке звуження реальної заробітної плати та доходів на душу населення мінімізували споживчий попит, що є важливим джерелом поповнення обігових коштів і надання кредитів підприємцям, змінили форми заощаджень громадян. Через низьку ставку процентів по внесках, а також ризик їх знецінення інфляцією сталося «заморожування» накопичень громадян. Нормою стала практика вивозу швидко зароблених великих капіталів за кордон, тобто «втеча капіталу».

7.4. Стратегія соціально-економічного розвитку і фінансова безпека людини у контексті зміцнення економічної безпеки держави під час війни.

Аналіз впливу війни на соціально-економічну ситуацію:

- економічні наслідки: руйнування інфраструктури, зменшення обсягів виробництва, скорочення експорту/імпорту, інфляція;
- соціальні наслідки: міграція населення, безробіття, зростання бідності, психологічний стрес;
- фінансові наслідки для громадян: зниження доходів, втрата житла та активів, обмежений доступ до фінансових ресурсів.

Стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку під час війни

Стабілізація макроекономічних показників: збереження платіжного балансу; контроль за інфляцією; забезпечення стійкості національної валюти.

Підтримка населення: забезпечення соціальних виплат; підтримка внутрішньо переміщених осіб (ВПО); розвиток програм працевлаштування.

4. Фінансова безпека людини як основа економічної стабільності

Підтримка доходів громадян:

Збереження робочих місць.

Підвищення мінімальної заробітної плати та соціальних стандартів.

Доступ до фінансових ресурсів:

Програми мікрокредитування для населення.

Розширення доступу до банківських послуг.

Захист фінансових активів:

Гарантування безпеки депозитів.

Регулювання ринку цінних паперів та страхових послуг.

5. Зміцнення економічної безпеки держави

Диверсифікація економіки:

Розвиток експортоорієнтованих галузей.

Підтримка малого та середнього бізнесу.

Антикризове управління:

Формування резервів для надзвичайних ситуацій.

Залучення міжнародної фінансової допомоги.

Посилення контролю за стратегічними ресурсами:

Захист енергетичної інфраструктури.

Забезпечення продовольчої безпеки.

6. Роль міжнародного співробітництва

Залучення грантової допомоги та кредитів від міжнародних організацій.

Посилення санкційного тиску на агресора.

Стимулювання іноземних інвестицій у відновлення країни.

7. Рекомендації щодо вдосконалення стратегії

Розробка довгострокового плану відновлення післявоєнної економіки.

Інтеграція фінансових технологій для підтримки населення.

Розширення програм соціального захисту.

Моніторинг ефективності заходів економічної безпеки.

Ці тези можуть слугувати основою для розробки комплексної стратегії, орієнтованої на стабілізацію соціально-економічної ситуації, підвищення фінансової безпеки громадян і зміцнення державної економіки під час військових викликів.

Основними напрямками стратегії соціального розвитку є:

1. Реалізація політики доходів, де першорядного значення набуває державне стимулювання випереджального (порівняно з темпами ВВП) зростання заробітної плати.

2. Стимулювання людей до володіння приватною власністю та її ефективний захист – один з принципових пріоритетів політики доходів.

3. Інтенсивне формування середнього класу (питома вага якого в майбутньому має скласти не менше 45-50% від загальної кількості населення) як гаранта суспільної стабільності на ґрунті розширення адаптаційних можливостей населення. Становлення середнього класу передбачає перехід до нової моделі споживання, тобто до таких стандартів, які забезпечуватимуть гідний рівень життя і стимулюватимуть розвиток внутрішнього ринку, трудової та підприємницької активності населення.

4. Всебічна підтримка сім'ї як вузлового соціального інституту.

Соціальна орієнтація економічної політики- це завдання довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку держави, розбудови в Україні ефективної соціально орієнтованої ринкової економіки.

Як зазначалося раніше, одним із ключових напрямів соціальної безпеки є завдання подолання бідності.

Основні напрями політики подолання бідності:

- створення економічно-правових умов для збільшення доходів і зростання економічної активності працездатних громадян та рівня зайнятості;

- запобігання успадкованої бідності, яка здебільшого притаманна сільському населенню, шляхом підтримки нових виробничих відносин, обумовлених зміною форм власності на землю, покращення соціальної інфраструктури села;

- підвищення ефективності соціальної підтримки уразливих груп населення шляхом реформування системи соціального захисту та удосконалення пенсійного забезпечення;

- удосконалення статистики бідності;

- поєднання політики подолання бідності з політикою становлення середнього класу як важливого чинника економічного та соціального прогресу.